

PSICHOLOGINIO LAIKO KLAUSIMYNAS: PSICHOMETRINĖS CHARAKTERISTIKOS

Audronė Liniauskaitė

docentė, socialinių mokslų (psichologijos) daktarė
Klaipėdos universitetas
Psichologijos katedra
S. Nėries g. 5, LT- 92227 Klaipėda
Tel. 8 682 48 272
El. paštas: audrone.liniauskaite@gmail.com

Straipsnyje pristatomas lietuviškas Psichologinio laiko klausimynas, sudarytas naudojant empirinę skalių konstravimo strategiją. Klausimynas kurtas dviem etapais. Pirmame etape, surinkus 254 tiriamiesiems pateiktų 119 teiginių vertinimus, faktorinės analizės būdu išskirti 29 teiginiai, kurie sudarė 6 faktorius: Laiko planavimo, Darbo laiko / laisvalaikio susimaišymo, Nerimo dėl laiko, Orientacijos į praeitį, Orientacijos į ateitį bei Orientacijos į dabartį. Išskirtų Cronbach alpha reikšmės varijuoja nuo 0,602 (Orientacijos į dabartį skalė) iki 0,812 (Darbo laiko / laisvalaikio susimaišymas).

Antrame etape dalyvavo 687 tiriamieji. Išanalizavus naujai surinktus duomenis pastebėta, kad prasmingai vienaalyčiai yra 4 faktoriai. Todėl buvo nuspręsta atsisakyti 2 teiginių. Atlikta patvirtinamoji faktorinė analizė parodė, kad teiginiai parinkti pakankamai adekvačiai ($\chi^2 = 1387,689$, $df = 309$, $p = 0,00$, $CFI = 0,84$, $TLI = 0,89$, $RMSEA = 0,07$). Galutinio skalės varianto vidinio suderinamumo rodikliai kiek geresni nei pirmosios skalės. Cronbach alpha reikšmės svyruoja nuo 0,657 (Orientacija į ateitį) iki 0,863 (Darbo laiko / laisvalaikio susimaišymas).

Pagrindiniai žodžiai: laiko psichologija, psichologinis laikas, Psichologinio laiko klausimynas.

„Kas gi yra laikas? Kas galėtų tai paprastai ir trumpai paaiškinti? Kas galėtų šį dalyką taip suvokti protu, kad suprantamai pasakytų žodžiais? Argi, apie ką nors kalbėdami, mes kalbame paprasčiau ir suprantamiau, negu apie laiką? Ir kai kalbame apie jį, mes suprantame, kas tai yra, ir kai kitą girdime apie jį kalbant, mes taip pat suprantame. Taigi kas yra laikas? Jeigu niekas manęs neklausia, aš žinau, kas tai yra, bet jei norėčiau klausiančiam paaiškinti – nežinau“ (Aurelijus Augustinas, 2004, p. 276).

Laikas, jo pažinimas – viena sudėtingiausių problemų, nuo seniausių laikų dominanti dau-

gelio mokslų – fizinių (pvz., fizika), gamtos (laiko geografija), socialinių (istorija, sociologija), humanitarinių (filosofija, antropologija) ir kt. atstovus. Laikas, jo transformacijos žmogaus psichikoje, atspindys elgesyje, galimybė visa tai pažinti ir įvertinti – amžinos temos ir psichologijoje, išryškėjusios pirmuosiuose moksliniuose tyrimuose, tebesprendžiamos ir dabar. Tačiau neatsakytų klausimų nėra nemažėja.

Laikas, kaip psichologinis konstruktas, – neatsiejama viso žmogaus gyvenimo, veiklos, pasaulėjautos dalis. Vienas retai aptinkamų psichologinio laiko apibrėžimų pateikiamas Psicholo-

gijos žodyne (1993), kur psichologinis laikas suprantamas kaip „žmogaus gyvenimo įvykių laiko atspindys jo psichikoje. Tai įvairių gyvenimo įvykių vienalaikiškumo, nuoseklumo, trukmės, vyksmo spartos, jų priklausomybės dabarčiai, praeičiai ar ateičiai suvokimas, laiko glaustumo ir ilgumo, nutrūkstamumo ir nenutrūkstamumo, ribotumo ir beribiškumo išgyvenimas, savo amžiaus ir jo tarpsnių (vaikystės, jaunystės, brandos meto, senatvės), tikėtinos gyvenimo istorinių sąsajų su buvusiu ir būsimu kartų, šeimos, visuomenės, visos žmonijos gyvenimu įsivaizdavimas“ (p. 241). Šis platus, daugybę skirtingo lygio parametru į vieną visumą jungiantis apibrėžimas gerai atspindi daugelio laiko psichologijos srityje dirbančių psichologų akcentuojamą konstrukto sudėtingumą ir iš to kylančias problemas – adekvačių teorinių modelių ir standartizuotų, patikimų, validžių priemonių nepakankamumą (Francis-Smyth and Robertson, 1999; Shmotkin and Eyal, 2003; Сырцова и др., 2007 ir kt.). Šiandien linkstama teigti, kad psichologinis laikas reiškiasi subjektyviai, didžiausią įtaką jo sampratos raidai turėjo filosofinė mintis, o vėliau ir A. Einstein reliatyvusis laikas. Pirmieji psichologinio laiko tyrimai buvo atliekami laiko suvokimo srityje, vėliau pereita prie laiko išgyvenimo matavimų (Москвин и Попович, 1998). Būtent laiko suvokimas ir laiko išgyvenimas – du laiko psichologijos fenomenai, dažniausiai nagrinėjami atsieti vienas nuo kito.

Psichologijoje laikas, kaip teigia J. Francis-Smyth ir I. Robertson (1999), pradėtas tyrinėti pačioje XX a. pradžioje, ir ši pradžia siejama su H. Munsterberg darbais. Tuo tarpu V. A. Moskvina ir V. V. Popovič (Москвин и Попович, 1998) laiko psichologijos tyrimų pradžią tapatina su psichologijos mokslo gyvavimo pradžia, nes šios srities tyrimai jau buvo atliekami W. Wundt psichologijos laboratorijoje – tirtas reakcijos laikas, trukmės suvokimas tarp pasi-

kartojančių stimulų, išlikę paties mokslininko pamąstymų ne tik apie minėtus reiškinius, laiko vaizdinių formavimosi ypatumus, bet ir apie laiko tėkmės rūšis, laiko pakopas ir kt. (Wundt, 2004). Iki šių dienų laiko suvokimo tyrimai išlieka reikšminga savarankiška laiko psichologijos tyrimų sritimi, kur dažniausiai taikomi kognityvinės psichologijos ar psichofizikos metodai: pavyzdžiui, tiriamieji prašomi atskirti, ar dvi melodijos groja tiek pat laiko (Brown and Bolth, 2002), atpažinti tam tikrą laiką demonstruojamus vizualinius stimulus ir ignoruoti visus kitus (McCormack et al., 1999).

Vis dėlto dauguma šiuolaikinių laiko psichologijos tyrimų telkiasi laiko išgyvenimo arba subjektyvaus (individualaus, asmenybės) laiko tyrimų srityje. Būtent *išgyvenamas laikas dažniausiai vadinamas psichologiniu laiku*. Daugelio šioje srityje dirbančių tyrėjų nuomone, išgyvenamas laikas nėra vienalytis, jame išskiriama įvairių fenomenų. B. S. Poole (2001), apžvelgdama laiko tyrimus antropologinėje ir psichologinėje literatūroje, nurodo, kad galima išskirti keletą dažnesnių laiko tyrimų temų: *laiko reprezentacijos ir laiko matavimo* tyrimai; *laiko trukmės* (subjektyvus laiko patyrimas) – apima vidinio tempo ir stebimos trukmės tyrimus; *laiko sukcesijos* (sekos, tęstinumo) tyrimai, išskiriant dvi tyrimo sritis – fokusą į praeitį ar praeitį–dabartį ir fokusą į ateitį (Poole, 2001). Antropologai šiose tyrimų srityse ieško kultūrinių ypatumų, o psichologai minėtus parametrus analizuoja įvairių asmens savybių ir veiklos charakteristikų kontekste. J. Francis-Smyth ir I. Robertson (1999), atlikę psichologinės literatūros (daugiausia organizacinės psichologijos) analizę, teigia, jog psichologinių tyrimų lauke galima išskirti penkiolika didžiausio mokslininkų dėmesio sulaukiančių psichologinio laiko matmenų, susijusių su individualiais skirtumais – punktualumą, laiko ribų suvokimą, polisinchroniškumą, laiko orientaciją ir t. t.

Išsamiausiai psichologinio laiko struktūrą, manytume, atskleidžia D. Shmotkin ir N. Eyal (2003), laiko išgyvenimui priskyre *laiko patyrimą* (laikas pilnas ar tuščias, užpildytas įvykių ar erdvus, eina lėtai ar greitai); *laiko perspektyvą* (susitelkiama ties praeitimi, dabartimi ar ateitimi; kuri iš šių laiko zonų yra labiausiai dominuojanti ir reikšminga individui; kaip visos trys laiko zonos integruojasi žmogaus gyvenimo erdvėje); *požiūrį ir tikėjimą laiko atžvilgiu* (žinių pobūdis ir mintys laiko atžvilgiu, jų reikšmė); *elgesį laike, per laiką ir dėl laiko* (laiko kontroliavimas ar ne; greitas ar lėtas tempas; vėlavimas ar punktualumas, laiko taupymas ar švaistymas). Vieni tyrėjai mėgina aprėpti kuo daugiau, jų manymu, esminių matmenų (pvz., Francis-Smyth and Robertson, 1999), kiti nagrinėja tik vieną (Harber et al., 2003; Zimbardo and Boyd, 1999 ir kt.). Bet ir pasirinkus vieną kyla nemažai problemų: nėra vienareikšmių sąvokų, neaiški jo vieta tarp kitų psichinių reiškinių ir kt.

Tarp dažniausiai tyrinėjamų psichologinio laiko parametrų neabejotinai pirmauja laiko perspektyva (dar ateities perspektyva, laiko orientacija, ateities orientacija, laiko zonos, laiko reprezentacijos). Laiko perspektyvą galime suprasti kaip procesą, per kurį asmuo automatiškai savo asmeninės patirties tėkmę priskiria psichologinio laiko sistemoms: praeičiai, dabarčiai, ateičiai (Harber et al., 2003). Laiko perspektyva galima dėl kognityvinių procesų, kurie žmogaus patirtį priskiria atskiroms laiko zonoms. Šis procesas dažnai yra nesąmoningas, o per jį įvykiams suteikiamas ryšys ir reikšmė (Zimbardo and Boyd, 1999).

Kiti autoriai teigia, kad laiko perspektyva – tai „sąvoka, kuri atspindi individualios patirties kognityvinį padalijimą į praeities, dabarties, ateities laiko atkarpas“ (Kolesovs, 2005, p. 5), kad tai „multidimensinis konstruktas, susijęs su individo gebėjimu numatyti ateities įvykius ir apmąstyti praeitį“ (Lennings et al. 1998, p. 629).

P. A. Hall (2001) išskiria tris laiko perspektyvos sampratos būdus: ji gali būti suvokta kaip tendencija mąstyti apie savo elgesio pasekmes ateityje; kaip asmens laiko horizonto ilgis arba kaip bendra orientacija į praeitį, dabartį arba ateitį.

Reikėtų pažymėti, kad aptariamam fenomenui įvardyti šalia laiko perspektyvos sąvokos dažnai vartojamos trys alternatyvios sąvokos – orientacija į laiko zonas (laiko orientacija), ateities laiko perspektyva ir ateities orientacija. E. Kazakinis (1999) nuomone, pastaruoju metu dažniausiai linkstama tirti tik ateities laiko perspektyvą galbūt dėl to, kad tai atspindi vakarietiškas progreso ir siekimo vertybes.

Taigi sąvokų nevienareikšmiškumas yra tik viena problemų, iškylančių laiko perspektyvos tyrimų lauke. Dažnai nesutariama ir kitais esminiais klausimais:

- Ar skirtingos sąvokos – tik sinonimai tam pačiam reiškiniui įvardyti, ar jos žymi iš esmės skirtingus reiškinius?
- Ar laiko perspektyva yra vientisas, ar daugiakomponentis konstruktas?
- Ar laiko perspektyva – tai stabili asmenybės dispozicija, ar kintanti ir lanksti kognityvinė struktūra?

S. Poole (2001), D. Shmotkin ir N. Eyal (2003) ir kt. laiko perspektyvos kontekste arba atskirai dažnai nagrinėja laiko reprezentaciją. Laiko reprezentacija – fizinio laiko tėkmės išvaizdavimas, supratimas ir su tuo susijęs laiko vertingumo aspektas. Skiriami linijinis, ciklinis, spiralinis, tinklinis (būdingas indėnų hopi genties atstovams) laiko modeliai (Munn, 1992; Poole, 2001 ir kt.). Laiko modelis tiesiogiai siejamas su kultūriniais, etniniais, religiniais visuomenės, kurioje gyvena asmuo, ypatumais.

Dar viena plačiau tyrinėjama psichologinio laiko sritis – laiko planavimas, laiko valdymas. Tai laiko panaudojimas siekiant darbo ir asmeninio gyvenimo tikslų, dar suprantamas kaip gebėjimas racionaliai tvarkyti savo laiką bei laiky-

tis individualios drausmės. Vieni pirmųjų psichologinius laiko valdymo tyrimus pristatė D. Kahneman ir A. Tversky (1979, cit. pagal Francis-Smyth and Robertson, 1999). Jie atskleidė žmonių gebėjimo praktiškai tvarkyti laiką ir užduoties trukmės įvertinimo ryšį: tie asmenys, kurie suvokia save kaip gerai sugebančius tvarkyti savo laiką, tiksliausiai įvertina būsimos užduoties trukmę. Tie, kurie nesugeba tvarkyti savo laiko, gerokai pervertina ar nepakankamai įvertina trukmę. Vėliau tai pavadinta „planavimo paklaida“ (Francis-Smyth and Robertson, 1999).

Kitiems psichologinio laiko parametrų, atrandamiems pavienių mokslininkų ar jų grupių darbuose, nebūdingas išsamesnis empirinis iširtumas.

Laiko parametrų matuoti naudojamos įvairios metodikos – tiek projekcinės, tiek įvykių atgaminimu ir vertinimu pagrįstos metodikos, tiek klausimynai. Iš projekcinių metodikų dažniausiai naudojamas Tematinės apercepcijos testas (TAT) arba kelios jo kortelės, iš plačiau naudojamų galima paminėti Laiko metaforų techniką, Nebaigtų sakinių testą, Pasakojimo užbaigimo testą ir kt. Projekciniai laiko tyrimo būdai dažnai susilaukia kritikos dėl jų psichometrinio nepatikimumo (Hall, 2001; Seits, 1998; Silverman, 1996; Zimbardo and Boyd, 1999).

Įvykių atkūrimu ir vertinimu pagrįstos metodikos pavyzdys galėtų būti Ateities įvykių testas (Hall, 2001; Seits, 1998).

Iš visų psichologinio laiko klausimynų geriausiomis psichometrinėmis charakteristikomis pasižymi ir dažniausiai naudojamas P. G. Zimbardo laiko perspektyvos klausimynas (ZTPI; Zimbardo and Boyd, 1999). Tai teoriškai pagrįsta, patikima ir aukšto validumo, lengvai naudojama metodika, susidedanti iš penkių skalių, tiriančių penkis laiko perspektyvos aspektus: negatyvios praeities, hedonistinės dabarties, pozityvios praeities, fatalistinės dabarties ir ateities.

Kitos dažniau taikomos metodikos – Laiko stilių klausimynas (Usunier and Valette-Florence, 1994, 2007), susidedantis iš 27 teiginių, įeinančių į 6 skales: pirmenybės organizuotam (ekonomiškam) laikui teikimo, paklusimo laikui, orientacijos į praeitį, orientacijos į ateitį, nerimo dėl prabėgusio laiko, pirmenybės nelineiniam (neorganizuotam) laikui teikimo; Laiko struktūros klausimynas, Vaikų laiko perspektyvos inventarijus, Ateities padarinių apsvaistymo klausimynas (Hall, 2001; Myers, 2003; Petrocelli, 2003; Seits, 1998). Kalbant apie laiko planavimo klausimynus, galima paminėti Laiko valdymo klausimyną (Garcia – Ross et al., 2004), Laiko valdymo elgesio skalę (Macan et al., 1990) ir kt.

Lietuvoje psichologinio laiko tyrimai itin reti. Be šio straipsnio autorės ir jos studentų (Liniauskaitė, 2004; 2005; Liniauskaitė ir Zališčevskis, 2004a; 2004b) bei doktoranto L. Bakševičiaus (2000) publikuotų darbų, pavyko rasti tik dviejų autorių darbus, skirtinus šiai sričiai. Tai J. Sondaitė (2002), tyrusi paauglių ateities orientaciją Nurmi ateities vilčių ir baimių klausimynu, ir D. Beresnevičienė (Shirai and Beresnevičienė, 2005), nagrinėjusi tarpkultūrinius paauglių laiko perspektyvos skirtumus.

Konkretindami ir apibendrinami pirmiau pateiktą medžiagą, galėtume pasakyti, kad psichologinis laikas – itin komplikauta psichologinių matavimų sritis dėl objekto sudėtingumo, sąvokų maišaties, vienodo teorinio modelio nebuvimo ir kt. Šios ir kitos priežastys, pvz., neiški skirtingų psichologinio laiko parametrų riba (laiko planavimo ir ateities perspektyvos; laiko planavimo ir laiko organizavimo; laiko spaudimo ir laiko nerimo ir kt.); riba tarp psichologinio laiko parametrų ir kitų asmenybės savybių (pvz., laiko perspektyvos ir kontrolės lokuso) skatina nuolatines tinkamesnio teorinio modelio ir validžios šio reiškinio matavimo metodikos paieškas. Kurti naujas psichologinio laiko matavimo priemones skatina ir daugelio šios sri-

ties tyrėjų akcentuojami individualūs psichologinio laiko skirtumai, siejami su visuomenės kultūriniais, etiniais, religiniais ypatumais, vyraujančia vertybių sistema, net ekonominiu lygiu. (Francis-Smyth and Robertson, 1999; Poole, 2001; Seits, 1998; Munn, 1992; Shmotkin and Eyal, 2003).

Kai kurie autoriai (Francis-Smyth and Robertson, 1999; Poole, 2001; Usunier and Valette-Florence, 1994, 2007) šiandieninius psichologinio laiko konceptualizacijos ir psichologinio laiko konstrukto matavimo sunkumus tiesiogiai sieja su šiuolaikiniame pasaulyje vykstančiais ryškiais įvairių žmogaus gyvenimo sričių ir tikrovės reiškinių pokyčiais, atsirandančiais dėl pasaulinės globalizacijos įsigalėjimo. Akivaizdu, kad šiame kontekste tenka kalbėti ir apie laiko, kuriame gyvena, dirba žmogus, persitvarkymus, apie laiko supratimo, išgyvenimo pokyčius. Globalizacija ir ją lydintys reiškiniai sujaukė ramų, nuoseklų, vienkryptį laiko tekėjimą, panaikino darbo ir laisvalaikio ribą, atėmė malonumą lėtai, apmąstant sekti visą procesą nuo pradžios iki pabaigos, mėgautis praeities prisiminimais ir svajoti apie ateitį. Vietoj to pasiūlyta fragmentų mozaika, bekryptis, perkrautas, greitas laikas, kur nėra nei „prieš“, nei „po“, nei „buvo“, nei „bus“. Nebėra nuoseklaus linijinio laiko su savo praeitimi, dabartimi ir ateitimi. Naudodamiesi naujausiais technologijų pasiekimais, pasitelkdami visa, kas turėtų išlaisvinti mus nuo daugybės darbų, mes nuolat jaučiam laiko trūkumą, laiko spaudimą, netikrumą dėl ateities, įtampą, nerimą ir t. t. Kaip teigia M. Castels (2005), A. Giddens (2000, 2005), T. H. Eriksen (2004), J. Tomlinson (2002) ir kt., šiuolaikinis progresas, teikdamas ypač daug galimybių, kurių anksčiau nebuvo, suardo daugelį tradicines formas turėjusių reiškinių, taip pat ir laiką, ir tai verčia ieškoti naujų jų pažinimo būdų ir formų.

Visos išsakytos aplinkybės paskatino atlikti tyrimą, kurio tikslas – taikant empirinę strategiją sukurti psichologinio laiko klausimyną.

Metodika

Tiriamieji. Pirmajame etape apklausti 254 tiriamieji. Imtį sudarė tiek studentai, tiek įvairių profesijų darbuotojai. Amžius nuo 19 iki 60 metų, amžiaus vidurkis – 32,1 m. Tyrime dalyvavo 91 (35,8 proc.) vyras, 163 (64,2 proc.) moterys.

Antrajame etape dalyvavo 687 tiriamieji, kurių amžiaus vidurkis – 20,84 m. (minimalus amžius – 18 m., maksimalus – 50 m.). Vyrų buvo apklausta 200 (29,1 proc. visos imties), moterų – 485 (arba 70,6 proc.), 2 tiriamieji (0,3 proc.) nenurodė savo lyties. Visi tiriamieji – Lietuvos universitetų dieninių ir neakivaizdinių studijų studentai, studijuojantys 17 specialybių.

Tyrimo medžiaga. Pirminį bloką sudarė 119 teiginių. Norėdami jiems pritarti arba ne, tiriamieji turėjo juos įvertinti balais pagal Likert tipo skalę (1 – visiškai sutinku, 5 – visiškai nesutinku). Klausimai buvo:

- Paimti iš ankstesnės anketos (Liniauskaitė, 2004; Liniauskaitė ir Zališčevskis, 2004a, 2004b). Tai daugiausiai buvo laiko kryptį, tėkmę, bendrus laiko vertinimus atskleidžiantys teiginiai.
- Suformuluoti remiantis T. H. Eriksen, M. Castells, A. Gidens ir kt. sociologų, kultūrologų prielaidomis apie laiko išgyvenimo pokyčius postmodernioje visuomenėje. Taip atsirado teiginiai, skirti ni laiko planavimui, darbo laiko / laisvalaikio susimaišymui, nerimui dėl prabėgančio laiko įvertinti.
- Teiginiai formuluoti taip, kad atitiktų kitų žinomų metodikų (Francis-Smyth and Robertson, 1999; Usunier and Valette-Florence, 1994; Zimbardo and Boyd, 1999) pobūdį.

Pagrindiniai reikalavimai pirminiams teiginiams – kad nesikartotų ir atspindėtų kuo įvairesnius psichologinio laiko parametrus.

Tyrimo eiga. Tyrimas susidėjo iš dviejų etapų. Pirmajame etape 254 tiriamiesiems buvo pateiktas 119 teiginių sąrašas, prašant tiriamųjų kiekvieną teiginį įvertinti balais pagal Likert tipo skalę (1 – visiškai sutinku, 5 – visiškai nesutinku). Instrukcija tiriamiesiems: „Toliau pateikiami požiūriai į laiką, kurie būna gana skirtingi. Jūsų užduotis – prie kiekvieno teiginio (požiūrio) pažymėti Jūsų asmeninę nuomonę labiausiai atitinkančią atsakymo variantą. Atidžiai perskaitykite kiekvieną teiginį. Pagal tai, kaip jis Jums tinka, pasirinkite vieną iš atsakymų variantų ir pažymėkite jį apbraukdamas / a. Čia nėra nei teisingų, nei klaidingų atsakymų; būkite atviras / a ir nuoširdus / i, išreiškdamas savo nuomonę.“

Duomenys apdoroti naudojant statistinį paketą SPSS 12 for Windows. Atlikus tiriamąją faktoriinę analizę, teiginių skaičius sumažėjo iki 29. Šis teiginių sąrašas buvo pateiktas antrame tyrimo etape dalyvavusiems 687 tiriamiesiems. Instrukcija tiriamiesiems nesiskyrė nuo pateiktos pirmajame etape. Atlikta tiriamoji ir patvirtinama faktoriinės analizės (Čekanaivičius ir Murauskas, 2002).

Rezultatai

Norint išskirti metodikos skales, pirmajame tyrimo etape duomenims apdoroti buvo naudoja-

mas tiriamosios faktoriinės analizės matematinis modelis, leidęs iš 119 teiginių išskirti 29 teiginius, sudarančius 6 faktorius: pamažu mažintas teiginių skaičius, pašalinami tie, kurie patekdavo į faktorius, susidedančius iš 1–3 teiginių, likę įtraukti į tolesnę analizę. Nustatyta, kad duomenys faktoriinei analizei tinka gerai (Čekanaivičius ir Murauskas, 2002) – $KMO = 0,818$; Bartlett's sferiškumo testo $p < 0,001$.

Čia ir kitur buvo pritaikyta pagrindinių komponentų analizė ir ortogonalusis *Varimax* sukimas. Faktorių skaičius nustatytas atsižvelgiant į jų tikrines reikšmes (> 1). Duomenys apie išskirtų faktorių tikrines reikšmes ir paaiškinamos dispersijos dalį pateikti 1 lentelėje.

Kaip matyti iš 1 lentelės, išskirti 6 faktoriai paaiškina 55 % visos dispersijos. 2 lentelėje pateikti faktoriinės analizės rezultatai po sukimo.

Daugelis teiginių patenka tik į vieną faktorių, išskyrus 1, 7, 18 ir 20 teiginius. Faktorių sudarančių teiginių sąrašas pateiktas 3 lentelėje.

Pirminio klausimyno vidurkiai ir standartiniai nuokrypiai pateikti 4 lentelėje. Taip pat joje galime pamatyti, kad Cronbach alpha reikšmės varijuoja nuo 0,602 (Orientacijos į dabartį faktorius) iki 0,812 (Darbo laiko / laisvalaikio susimaišymo faktorius).

Norint patikrinti gautos metodikos konstrukto validumą buvo atliktas antrasis tyrimas.

Antrajame tyrime naudotas per pirmąjį tyrimą sudarytas klausimynas. Gautieji duomenys

1 lentelė. Atliekant pirmojo etapo faktoriinę analizę išskirtų faktorių tikrinės reikšmės ir paaiškinamos dispersijos dalis

Faktorius	Tikrinė reikšmė	Paaškinamos dispersijos %	Paaškinamos dispersijos kumuliatyvinis %
1. Laiko planavimo	5,581	20,174	20,174
2. Darbo / laisvalaikio susimaišymo	3,688	12,718	32,893
3. Nerimo dėl laiko	1,990	6,861	39,754
4. Orientacijos į praeitį	1,744	6,014	45,768
5. Orientacijos į ateitį	1,540	5,31	51,079
6. Orientacijos į dabartį	1,147	3,955	55,034

2 lentelė. Atliekant pirmojo etapo faktorių analizę išskirti faktoriai ir juos sudarantys teiginiai

	Faktoriai					
	1. Laiko planavimo	2. Darbo / laisvalaikio susimaišymo	3. Nerimo dėl laiko	4. Orientacijos į praeitį	5. Orientacijos į dabartį	6. Orientacijos į ateitį
23 teiginys	0,763					
3 teiginys	0,755					
14 teiginys	0,699					
22 teiginys	0,631					
19 teiginys	0,562					
24 teiginys	0,54					
20 teiginys	0,506					0,417
5 teiginys	0,451					
27 teiginys		0,746				
29 teiginys		0,738				
8 teiginys		0,695				
16 teiginys		0,689				
11 teiginys		0,57				
26 teiginys		0,551				
17 teiginys		0,437				
12 teiginys			0,759			
9 teiginys			0,75			
6 teiginys			0,741			
7 teiginys		0,413	0,606			
13 teiginys			0,466			
2 teiginys				0,76		
28 teiginys				0,749		
10 teiginys				0,693		
4 teiginys					0,822	
18 teiginys					0,688	-0,469
25 teiginys					0,61	
21 teiginys						0,691
15 teiginys						0,493
1 teiginys	0,438					0,464

3 lentelė. Klausimyną sudarančių teiginių sąrašas

<p style="text-align: center;">1 faktorius. Laiko planavimas</p> <p>1. Aš dažnai planuoju ateitį (taip pat patenka ir į Ateities skalę). 3. Aš gyvenu pagal griežtą, savo paties (pačios) susidarytą darbotvarkę. 5. Darbų rašymas lape man padeda planuoti veiklą. 14. Nesugebėčiau gyventi neplanuodamas (-a) veiklos. 19. Mano kalendoriuje suplanuoti kelių mėnesių darbai. 20. Aš keliu sau ilgalaikius tikslus (taip pat patenka į Ateities skalę). 22. Jei turiu laisvą minutę, stengiuosi per ją nuveikti ką nors naudinga. 23. Kasdien aš stengiuosi atlikti visus suplanuotus darbus numatyta tvarka. 24. Mano manymu, laikas mėgsta tvarką.</p>
<p style="text-align: center;">2 faktorius. Darbo / laisvalaikio susimaišymas</p> <p>7. Aš nespėju viską atlikti laiku (taip pat patenka į nerimo dėl laiko skalę). 8. Nebemoku ilsėtis – savo laisvalaikiui – daugiausia sprendžiu darbo uždavinius. 11. Per darbą nebelieka laiko draugams ir pomėgiams. 16. Man trūksta laiko nueiti į teatrą, skaityti knygą, pasivaikščioti gamtoje. 17. Mano laikas susipainiojęs ir be tikslo. 26. Man trūksta atokvėpio nuo darbo. 27. Aš nebemoku ramiai ilsėtis, nes kankina mintys apie darbą. 29. Neįsivaizduoju darbo ir laisvalaikio ribų.</p>
<p style="text-align: center;">3 faktorius. Nerimas dėl laiko</p> <p>6. Bėgantis laikas man kelia nerimą. 7. Aš nespėju laiku atlikti darbų (taip pat patenka į Darbo / laisvalaikio susimaišymo skalę). 9. Ateitis – tai gąsdinanti nežinia. 12. Man baisu, kad laikas teka taip greitai. 13. Aš labai nerimauju, kai negaliu prognozuoti ateities įvykių.</p>
<p style="text-align: center;">4 faktorius. Orientacija į praeitį</p> <p>2. Aš dažnai prisimenu praeities įvykius. 10. Aš dažnai galvoju, ką galėjau praeityje padaryti geriau. 28. Aš nuolat mintims grįžtu į praeitį.</p>
<p style="text-align: center;">5 faktorius. Orientacija į dabartį</p> <p>4. Aš stengiuosi gyventi šia akimirka. 18. Geriau gyventi šia diena negu taupyti ateičiai (taip pat patenka į Orientacijos į ateitį skalę). 25. Man rūpi, kad šią akimirką būtų gerai, nesvarbu, kad paskui teks gailėtis.</p>
<p style="text-align: center;">6 faktorius. Orientacija į ateitį</p> <p>1. Aš dažnai planuoju ateitį (taip pat patenka į Laiko planavimo skalę). 15. Aš taupau pinigus. 18. Geriau gyventi šia diena negu taupyti ateičiai (reversuotas, taip pat patenka į Orientacijos į dabartį skalę). 20. Aš keliu sau ilgalaikius tikslus (taip pat patenka į Laiko planavimo skalę). 21. Aš dažnai galvoju apie gyvenimą po 10–20 metų.</p>

4 lentelė. Faktorių aprašomosios statistikos ir patikimumo rodikliai po pirminio tyrimo

Faktoriai	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Cronbach alpha
Darbo laiko / laisvalaikio susimaišymas	3,05	0,674	0,812
Laiko planavimas	2,78	0,5837	0,798
Nerimas dėl laiko	2,667	0,982	0,773
Orientacija į praeitį	2,234	0,843	0,707
Orientacija į dabartį	3,179	1,103	0,602
Orientacija į ateitį	2,586	0,934	0,621

5 lentelė. Atliekant antrąjį tyrimą išskirtų faktorių tikrinės reikšmės ir paaiškinamos dispersijos dalis

Faktorius	Tikrinė reikšmė	Paaiškinamos dispersijos %	Paaiškinamos dispersijos kumuliatyvinis %
Pirmasis faktorius	5,865	20,22408	20,22408
Antrasis faktorius	3,956	13,64179	33,86587
Trečiasis faktorius	2,757	9,505902	43,37178
Ketvirtasis faktorius	1,720	5,931155	49,30293
Penktasis faktorius	1,370	4,724025	54,02696
Šeštasis faktorius	1,111	3,830258	57,85722

6 lentelė. Atliekant antrąjį tyrimą išskirti faktoriai ir juos sudarantys teiginiai

	Faktorius					
	1	2	3	4	5	6
26. Man trūksta atokvėpio nuo darbo	0,791					
11. Per darbą nebelieka laiko draugams ir pomėgiams	0,75					
8. Nebemoku ilsėtis – didžioji dalis mano laisvalaikio yra darbo uždavinių sprendimas	0,734					
29. Nejaučiu darbo ir laisvalaikio ribos	0,731					
27. Aš nebemoku ramiai ilsėtis, nes kankina mintys apie darbą	0,728					
16. Man trūksta laiko nueiti į teatrą, skaityti knygą, pasivaikščioti gamtoje	0,691					
23. Kasdien aš stengiuosi atlikti visus suplanuotus darbus numatyta tvarka		0,709				
22. Jei turiu laisvą minutę, stengiuosi per ją nuveikti ką nors naudinga		0,605				
24. Mano manymu, laikas mėgsta tvarką		0,6				
14. Nesugebėčiau gyventi neplanuodamas (-a) veiklos		0,589				
20. Aš keliu sau ilgalaikius tikslus		0,587				

	Faktorius					
	1	2	3	4	5	6
3. Aš gyvenu pagal griežtą, savo paties (pačios) susidarytą darbotvarkę		0,52			0,426	
5. Kai darbus susirašau lape, man lengviau planuoti veiklą		0,519				
6. Bėgantis laikas man kelia nerimą			0,817			
12. Man baisu, kad laikas teka taip greitai			0,769			
7. Aš nespėju laiku atlikti darbų			0,648			
9. Ateitis – tai gąsdinanti nežinia			0,626			
13. Aš jaučiuosi labai neramiai, kai negaliu prognozuoti ateities įvykių			0,416			
28. Aš nuolat mintyse grįžtu į praeitį				0,772		
2. Aš dažnai prisimenu praeities įvykius				0,721	-0,446	
10. Aš dažnai galvoju, ką galėjau praeityje padaryti geriau				0,718		
1. Aš dažnai planuoju ateitį				0,449	-0,424	
19. Mano kalendoriuje suplanuoti kelių mėnesių darbai					0,68	
21. Aš dažnai galvoju apie gyvenimą po 10–20 metų					0,583	
17. Mano laikas susipainiojęs ir be tikslo					0,522	
18. Geriau gyventi šia diena negu taupyti ateičiai						0,777
4. Aš stengiuosi gyventi šia akimirka						0,764
25. Man rūpi, kad šią akimirką būtų gerai, nesvarbu, kad paskui teks gailėtis						0,699
15. Aš taupau pinigus						-0,476

faktorinei analizei tinka gerai (Čekanavičius ir Murauskas, 2002) – $KMO = 0,862$; Bartlett's sferiškumo testo $p < 0,001$.

Iš 5 lentelės matyti, kad šiuo atveju išskirti 6 faktoriai paaiškina 57,86 % dispersijos, tai kiek geresnis rodiklis nei gautas per pirmąją faktorių analizę, tačiau iškilo kitų problemų, kurios atsispindi 6 lentelėje.

Išanalizavus naujai surinktus duomenis pastebėta, kad prasmingai vienalyčiai yra tik keturi faktoriai. Pirmasis faktorius rodo darbo laiko ir laisvalaikio susimaišymą, antrasis – polinkį

planuoti laiką, o trečiasis – nerimą dėl prabėgančio laiko. Šeštasis faktorius irgi turi aiškiai numanomą prasmę – orientaciją į dabartį.

Tuo tarpu ketvirtajame faktoriuje šalia teiginių apie praeitį atsiranda vienas teiginys, susijęs su ateitimi. Į penktąjį faktorių patenka teiginiai, susiję su orientacija į ateitį, tačiau prie jų atsiranda Nerimo dėl laiko skalės teiginys, o teiginys „Aš dažnai planuoju ateitį“ į šį faktorių patenka su neigiama reikšme.

Gavus tokius rezultatus nuspręsta pašalinti du teiginius: 1 („Aš dažnai planuoju ateitį“) ir 17 („Ma-

7 lentelė. Atliekant patvirtinamąją faktorinę analizę gauti standartizuoti faktorių svoriai

Teiginio Nr.	Standartizuotas faktoriaus svoris
Darbo / laisvalaikio susimaišymo faktorius	
26	0,663
11	0,751
29	0,777
8	0,742
27	0,755
16	0,574
Laiko planavimo faktorius	
23	0,661
24	0,572
22	0,498
20	0,506
5	0,401
14	0,418
3	0,249
Nerimo dėl laiko faktorius	
6	0,708
12	0,792
7	0,579
9	0,583
13	0,513
Orientacijos į praeitį faktorius	
28	0,555
2	0,863
10	0,518
19	-0,398
Orientacijos į dabartį faktorius	
18	0,802
4	0,474
25	0,568
15	0,452
Orientacijos į ateitį faktorius	
21	0,436
19	0,618
3	0,491
14	0,363

no laikas susipainiojęs ir be tikslo“), kurie pateko „ne į savo“ faktorius. Šių teiginių pašalinimas išsprendė anksčiau minėtas problemas. Norint įsitikinti gautos faktorinės struktūros adekvatumu esamiems duomenims, atlikta patvirtinamoji faktorinė analizė naudojant Mplus

4,0 statistinį paketą (L. K. Muthén and B. O. Muthén, 2006).

Patvirtinamoji faktorinė analizė rodo, kad klausimyno modelis gana adekvatus esamiems duomenims ($\chi^2 = 1387,689$, $df = 309$, $p = 0,00$, $CFI = 0,84$, $TLI = 0,89$, $RMSEA = 0,07$). RMSEA (Root-mean-square error of approximation) mažiau negu 0,05 parodo, kad modelis labai gerai tinka esamiems duomenims, kai RMSEA reikšmės mažesnės už 0,08 – pakankamas modelio adekvatumas esamiems duomenims (Browne and Cudeck, 1993). CFI (Comparative Fit Index) ir TLI (Tucker-Lewis Index) reikšmės didesnės negu 0,90 rodo gerą modelio duomenų atitikimą (Bentler and Bonett, 1980); reikšmės didesnės negu 0,95 pasako apie labai gerą modelio duomenų atitikimą (Hu and Bentler, 1998). Taigi galime teigti, kad kintamieji parinkti latentiniams konstrukts (faktoriams) pakankamai adekvačiai. Šio modelio standartizuoti faktorių svoriai yra pateikti 7 lentelėje, jie svyruoja nuo 0,25 iki 0,86.

Galutinio klausimyno varianto faktorius sudarantys teiginiai pateikti 8 lentelėje.

9 lentelėje pateikti duomenys apie galutinio klausimyno varianto aprašomosios statistikos ir patikimumo rodiklius.

Iš 9 lentelės matyti, kad galutinio klausimyno varianto vidinio suderinamumo rodikliai kiek geresni nei pirmojo varianto: Cronbach alpha reikšmės svyruoja nuo 0,657 (Orientacija į ateitį) iki 0,863 (Darbo laiko / laisvalaikio susimaišymas).

Rezultatų aptarimas

Taigi, kaip matyti iš pirmiau pateiktų rezultatų, galutiniam klausimyno variantui būdingos gana geros psichometrinės charakteristikos: atlikta faktorinė analizė išskyrė šešis faktorius, kurie paaiškina 57,86 proc. (nuo 20,2 proc. iki

8 lentelė. Galutinio klausimyno varianto faktorių sudarančių teiginių sąrašas

<p style="text-align: center;">1 faktorius. Darbo / laisvalaikio susimaišymas</p> <p>26. Man trūksta atokvėpio nuo darbo. 11. Per darbą nebelieka laiko draugams ir pomėgiams. 29. Nejaučiu darbo ir laisvalaikio ribos. 8. Nebemoku ilsėtis – didžioji dalis mano laisvalaikio yra darbo uždavinių sprendimas. 27. Aš nebemoku ramiai ilsėtis, nes kankina mintys apie darbą. 16. Man trūksta laiko nueiti į teatrą, skaityti knygą, pasivaikščioti gamtoje.</p>
<p style="text-align: center;">2 faktorius. Laiko planavimas</p> <p>23. Kasdien aš stengiuosi atlikti visus suplanuotus darbus numatyta tvarka. 24. Mano manymu, laikas mėgsta tvarką. 22. Jei turiu laisvą minutę, stengiuosi per ją nuveikti ką nors naudinga. 20. Aš keliu sau ilgalaikius tikslus. 14. Nesugebėčiau gyventi neplanuodamas (-a) veiklos (taip pat patenka ir į Orientacijos į ateitį skalę). 5. Kai darbus susirašau lape, man lengviau planuoti veiklą. 3. Aš gyvenu pagal griežtą, savo paties (pačios) susidarytą darbotvarkę (taip pat patenka į Orientacijos į ateitį faktorių).</p>
<p style="text-align: center;">3 faktorius. Nerimas dėl laiko</p> <p>6. Bėgantis laikas man kelia nerimą. 12. Man baisu, kad laikas teka taip greitai. 7. Aš nespėju laiku atlikti darbų. 9. Ateitis – tai gąsdinanti nežinia. 13. Aš jaučiuosi labai neramiai, kai negaliu prognozuoti ateities įvykių.</p>
<p style="text-align: center;">4 faktorius. Orientacija į praeitį</p> <p>28. Aš nuolat mintyse grįžtu į praeitį. 2. Aš dažnai prisimenu praeities įvykius. 10. Aš dažnai galvoju, ką galėjau praeityje padaryti geriau. 19. Mano kalendoriuje suplanuoti kelių mėnesių darbai (reversuotas, taip pat patenka į Orientacijos į ateitį faktorių).</p>
<p style="text-align: center;">5 faktorius. Orientacija į dabartį</p> <p>18. Geriau gyventi šia diena negu taupyti ateičiai. 4. Aš stengiuosi gyventi šia akimirka. 25. Man rūpi, kad šią akimirką būtų gerai, nesvarbu, kad paskui teks gailėtis. 15. Aš taupau pinigus (reversuotas).</p>
<p style="text-align: center;">6 faktorius. Orientacija į ateitį</p> <p>21. Aš dažnai galvoju apie gyvenimą po 10–20 metų. 19. Mano kalendoriuje suplanuoti kelių mėnesių darbai. 3. Aš gyvenu pagal griežtą, savo paties (pačios) susidarytą darbotvarkę (taip pat patenka į Laiko planavimo skalę). 14. Nesugebėčiau gyventi neplanuodamas (-a) veiklos (taip pat patenka į Laiko planavimo faktorių).</p>

9 lentelė. Galutinio klausimyno varianto aprašomosios statistikos ir patikimumo rodikliai

Skalė	Vidurkis	Standartinis nuokrypis	Cronbach alpha
1. Darbo / laisvalaikio susimaišymas	3,047	1,255	0,863
2. Laiko planavimas	2,946	1,114	0,733
3. Nerimas dėl laiko	2,961	1,155	0,773
4. Orientacija į praeitį	2,907	1,489	0,698
5. Orientacija į dabartį	3,108	1,16	0,659
6. Orientacija į ateitį	3,05	1,371	0,657

3,8 proc.) bendrosios dispersijos, Cronbach alpha reikšmės svyruoja nuo 0,657 (Orientacija į ateitį) iki 0,863 (Darbo laiko / laisvalaikio susimaišymas). Jos santykinai aukštos, palyginti su kitais psichologinio laiko klausimynais: palyginimui Laiko stilių klausimyno (Usunier and Vallette – Florence, 2007) skalių Cronbach alpha reikšmės svyruoja nuo 0,88 iki 0,68; rusiškos ZTPI versijos (Сырцова и др., 2007) – Cronbach alpha išsidėstę nuo 0,78 iki 0,53; faktoriai paaiškina nuo 3,9 proc. iki 9,9 proc. bendrosios dispersijos.

Faktorinės analizės būdu išskirtas šešių faktorių modelis. Pirmiesiems trims faktoriams būdingas aukštas vidinis suderinamumas, kitiems trims – patenkinamas. Pirmajam faktoriui, kurį galima pavadinti „darbo laiko / laisvalaikio susimaišymo“ faktoriumi, būdingi aukšti psichometriniai rodikliai: Cronbach alpha = 0,863, duomenys paaiškina 20,2 proc. bendrosios dispersijos. Asmenys, gaunantys nedaug balų¹ pagal šią skalę, jaučia, kad jų laikas susipainiojęs, jie sunkiai gali atskirti darbo ir poilsio laiką, jie priversti atsakyti laisvalaikio pomėgių ir dėl to jiems kyla negatyvių jausmų.

Antroji skalė – „laiko planavimo“. Jos Cronbach alpha = 0,733, paaiškina 13,6 proc. dispersijos. Asmenys, gaunantys nedaug balų pagal šią skalę, linkę planuoti savo laiką, kelia sau il-

galaikius tikslus, mėgsta įprasminti net trumpus laiko intervalus.

Trečioji skalė – „nerimo dėl laiko“ (Cronbach alpha lygi 0,773, paaiškina 9,5 proc. dispersijos). Asmenys, gaunantys nedaug balų pagal šią skalę, išgyvena daugelį neigiamų jausmų (pirmiausia nerimą, baimę) dėl prabėgančio laiko, o ypač dėl ateities.

Ketvirtoji skalė – „orientacija į praeitį“ (Cronbach alpha lygi 0,698, paaiškina 5,9 proc. dispersijos). Ji – viena iš trijų (kartu su orientacijos į dabartį bei ateitį) su laiko perspektyva susijusių skalių. Nedaug balų surenkantys asmenys pagal šią skalę yra susitelkę į praeitį, linkę ją apmąstyti, taip pat nelinkę detalai planuoti savo darbų.

Penktoji skalė – „orientacija į dabartį“ (Cronbach alpha lygi 0,659, paaiškina 4,7 proc. dispersijos). Nedaug balų gaunantys asmenys yra orientuoti į trumpalaikius, hedonistinius išgyvenimus, kartu jie nelinkę atsizvelgti, kokių gali būti ilgalaikių pasekmių.

Paskutinė, šeštoji, skalė – „orientacijos į ateitį“ (Cronbach alpha lygi 0,657, paaiškina 3,8 proc. dispersijos). Tiriamieji, kurie gauna nedaug balų pagal skalę, susitelkia į ateitį (tolimą), taip pat griežtai planuoja ir artimus įvykius.

Atlikta patvirtinamoji faktorinė analizė leidžia teigti, kad kintamieji pagal faktorius parinkti gana adekvačiai.

Iš patvirtinto šešių faktorių modelio trys jų skirti matuoti laiko perspektyvai. Pakankamai

¹ Primename, kad balai yra „apversti“.

unikalus atvejais, kai į įvairius laiko parametrus matuojantį klausimą įtraukiamos skalės, susijusios su laiko perspektyva. Laiko stilių klausimynas (Usunier and Valette-Florence, 1994, 2007) apima laiko perspektyvos skales, tačiau jos yra tik dvi – praeities ir ateities (praleista dabarties laiko perspektyva). Kiek plačiau naudojama laiko planavimo skalė, tačiau ji dažniausiai pateikiama atskiru klausimynu. Nerimo dėl laiko skalė taikoma retai, tuo tarpu Darbo laiko / laisvalaikio susimaišymo skalė visiškai unikali, tokio turinio skalės aptikti nepavyko. Iš esmės toks skalių rinkinys nepasitaikė nė viename kitame klausimyne.

Analizuojant gautus duomenis, išryškėjo artimiausioje ateityje spręstinis klausimyno tobulinimo problemos:

- Kelia abejonių klausimyno skalių ortogonalumas: tikėtina, kad bent jau laiko planavimo ir ateities laiko perspektyvos rodikliai turėtų koreliuoti.
- „Patogiosios“ imties principu parinkti tiriamieji sudarė neproporcingą pagal lytį ir amžių imtį. Numatoma suvienodinti vyrų ir moterų imties skaičių, atlikti tyrimus su skirtingo amžiaus ir įvairesnių profesijų asmenimis.
- Laiko požiūriu nepatikrintas rezultatų stabilumas – planuojama šiuos tyrimus atlikti.

Apibendrinami norėtume pažymėti, kad mūsų sukurtas Psichologinio laiko klausimyno variantas – pirmasis toks Lietuvoje psichologinio laiko tyrimų srityje.

IŠVADOS

1. Sukurtas pirminis Psichologinio laiko klausimyno variantas.
2. Klausimyne išskirtos šešios skalės: darbo laiko / laisvalaikio susimaišymo; laiko planavimo; nerimo dėl laiko; orientacijos į praeitį; orientacijos į dabartį; orientacijos į ateitį.
3. Klausimynui būdingos gana geros psichometrinės savybės: paaiškina 57,86 proc. dispersijos; skalių Cronbach alpha reikšmės svyruoja nuo 0,657 (orientacija į ateitį) iki 0,863 (darbo laiko / laisvalaikio susimaišymas).
4. Patvirtinamoji faktorinė analizė rodo, kad klausimyno modelis gana adekvatus pagal esamus duomenis ($\chi^2 = 1387,689$, $df = 309$, $p = 0,00$, $CFI = 0,84$, $TLI = 0,89$, $RMSEA = 0,07$).
5. Klausimynas paprastas, lengvai taikomas ir gali būti naudojamas tolesniems tyrimams. Klausimynas moksliniams tikslams gali būti naudojamas be atskiro leidimo.

LITERATŪRA

Aurelijus Augustinas. Išpažinimai. Vilnius: Aidai, 2004.

Bakševičius L. Praeities, dabarties, ateities išgyvenimų ontogenetiniai ypatumai. Daktaro disertacija. Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 2000.

Bentler P. M., Bonett D. G. Significance tests and goodness of fit in the analysis of covariance structures // *Psychological Bulletin*. 1980, vol. 88, p. 588–606.

Brown S. W., Bolth M. G. Attentional processes in time perception: Effects of mental workload and event structure // *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*. 2002, vol. 28, no. 3, p. 600–615.

Browne M. W., Cudeck R. Alternative ways of assessing model fit // K. A. Bollen, J. S. Long (eds.). *Testing structural equation models*. London: Sage, 1993. P. 136–162.

- Castells M. Tinklaveikos visuomenės raida. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005.
- Čekanavičius V., Murauskas G. Statistika ir jos taikymai. II dalis. Vilnius: TEV, 2002.
- Eriksen T. H. Akimirkos tironija. Vilnius: Tyto Alba, 2004.
- Francis-Smyth J., Robertson I. Time – related individual differences // *Time & Society*. 1999, vol. 8(2), p. 273–292.
- Giddens A. Sociologija. Vilnius: Poligrafija ir informatika, 2005.
- Giddens A. Modernybė ir asmens tapatumas. Vilnius: Pradai, 2000.
- Garcia-Ross R., Perez- Gonzales F., Hinojosa E. Assessing time management skills as an important aspect of student learning // *School Psychology International*. 2004, vol. 25(2), p. 167–183.
- Harber K. D., Zimbardo P. G., Boyd J. N. Participant self-selection biases as a function of individual differences in time perspective // *Basic and Applied Social Psychology*, 2003, vol. 25(3), p. 255–264.
- Hall A. Examining the role of time perspective in the promotion of healthy behavioral practices. Waterloo: Ontario University, 2001.
- Hu L., Bentler P. M. Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification // *Psychological Methods*. 1998, vol. 3, p. 424–453.
- Kazakina E. Time perspective of older adults. Columbia: Columbia university, 1999.
- Kolesovs A. Time perspective of Latvian and Russian (ethnic minority) high school students in Riga and Latgale // *Baltic Journal of Psychology*. 2005, vol. 6, no. 1, 5–20.
- Lennings Ch. J., Burns A. M., Cooney G. Profiles of time perspective and personality: Developmental considerations // *The Journal of Psychology*. 1998, vol. 132 (6), p. 629–641.
- Liniauskaitė A. Representation of time and temporal orientation // *Human Diversity: Cognitive, Affective and Behavioural Dimensions*. VI Internacional Baltic Psychology Conference. Vilnius, 2004, p. 75–76.
- Liniauskaitė A. Studentų požiūrio į emigraciją ypatumai psichologinio laiko kontekste // *Tiltai. Priedas: Mokslo darbai*. 2005, nr. 30, p. 83–93.
- Liniauskaitė A., Zališčevskis A. Kai kurie psichologinio laiko raiškos ypatumai // *Laikas lietuvių sąmonėje*. Mokslinės konferencijos medžiaga. Klaipėda: KU leidykla, 2004a, p. 23–25.
- Liniauskaitė A., Zališčevskis A. Laiko reprezentacijos ypatumai // *Antroji pasaulio lietuvių psichologų konferencija: konferencijos medžiaga*. 2004 m. rugsėjo 18–19 d. Vilnius: VU leidykla, 2004b, p. 65–66.
- Macan T. H., Shahani C., Dipboye R. L., Phillips A. P. College students' time management: Correlations with academic performance and stress // *Journal of Educational Psychology*. 1990, vol. 82, no. 4, p. 760–768.
- McCormack T., Brown G. D. A., Maylor E. A., Darby R. J., Green D. Developmental changes in time estimation: Comparing childhood and old age // *Developmental Psychology*. 1999, vol. 35, p. 1143–1155.
- Munn N. D. The cultural anthropology of time: a critical essay // *Annual Review Anthropology*. 1992, vol. 21, p. 93–123.
- Muthén L. K., Muthén B. O. Mplus users guide. Los Angeles, CA: Muthén and Muthén, 2006.
- Myers M. R. The Children's Time Perspective Inventory (CTPI): Exploratory research with typical children and children with attention – deficit/hyperactivity disorder. Toledo: University of Toledo, 2003.
- Petrocelli J. V. Factor validation of the Consideration of Future Consequences Scale: Evidence for a short version // *The Journal of Social Psychology*. 2003, vol. 143, p. 405–414.
- Poole B. S. On time: Contributions from the social sciences // *Financial Services Review*, 2001, vol. 9, p. 375–387.
- Psichologijos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Seijts G. H. The importance of future time perspective in theories of work motivation // *The Journal of Psychology*. 1998, vol. 132 (3), p. 154–168.
- Shirai T., Beresnevičienė D. Future orientation in cultural and socio-economic changes: Lithuanian adolescents in comparison with Belgian and Japanese // *Baltic Journal of Psychology*. 2005, vol. 26 (1), p. 21–31.
- Silverman J. L. The development in children of future time perspective. Massachusetts: University of Massachusetts, 1996.
- Shmotkin D., Eyal N. Psychological time in later life: Implications for counseling // *Journal of Counseling & Development*. 2003, vol. 81, p. 259–268.
- Sondaitė J. Paauglių ateities orientacijos ir akademiniai pasiekimai // G. Norvilas ir kt. (red.). Lietuvos psichologijos akiračiai. Pasaulio lietuvių psichologų konferencijos medžiaga. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2002, p. 269–281.

Tomlinson J. Globalizacija ir kultūra. Vilnius: Mintis, 2002.

Usunier J. C., Valette-Florence, P. Perceptual time patterns („Time – Styles“). A psychometric scale // *Time & Society*. 1994, vol. 3(2), p. 219–241.

Usunier J. C., Valette-Florence, P. The Time Styles Scale. A review of developments and replications over 15 years // *Time & Society*. 2007, vol. 16, p. 333–366.

Zimbardo P. G., Boyd J. N. Putting time in perspective: a valid, reliable individual-differences metric //

Journal of Personality and Social Psychology. 1999, vol. 77, p. 1271–1288.

Wundt W. *Psichologijos pagrindai*. Vilnius: Alma littera, 2004.

Москвин В. А., Попович В. В. Философско-психологические аспекты исследования категории времени // *Журнал Среда*. 1998, Т. 6 (12), с. 18–27.

Сырцова А., Соколова Е. Т., Митина О. В. Методика Ф. Зимбардо по временной перспективе // *Психологическая диагностика*. 2007, но. 1, с. 85–106.

THE PSYCHOLOGICAL TIME QUESTIONNAIRE: THE PSYCHOMETRIC QUALITIES

Audronė Liniauskaitė

Summary

The psychological time – rather complicated area of psychological measurement due to complexity of object, ambiguity of the concepts, the lack of solid model and valid measurement method. The most researchers of this area stimulates the creation of the new methods of psychological time measurement, the individual differences are emphasized, which are linked with cultural, ethnics, religious peculiarities of society, prevailing system of values and even with economical level. The aim of the study is to create the psychological time questionnaire using empirical strategy.

Questionnaire had been created in two phases. There were 119 statements in the first version. Statements were formulated on the basis of previous experience of investigations and psychological time parameters that were mentioned in scientific literature. Primal research had been accomplished after questioning 254 participants. By the mean of factorial analysis there were distinguished 29 questions, which comprised 6 scales: Time planning, Work time / leisure mixture, Time anxiety, Orientation to the past, Orientation to the future and Orientation to the present. 6 factors that were distinguished explained 55% of the variance. Cronbach alpha of distinguished scales varies from 0.602 (in the scale of Orientation to the present) to 0.812 (in the Work time / leisure mixture scale)

687 participants attended in the second research. 6 distinguished factors explain 57.86% of variance. After new obtained data had been analyzed, 4 meaningfully indiscreet factors were noticed. The first factor shows bewilderment of work time and leisure time areas, second factor – predisposition to plan time, and the third – time anxiety. Whereas in the fourth factor alongside the statements about the past, one factor, which is associated with the future appears. The statements, related with the orientation to the future, fall to the fifth factor, but there appears the statement of time anxiety and the statement “I often plan the future” fall into this factor with negative load. The sixth factor again has clearly predictable meaning – orientation to the present.

So, we decided to remove two statements. Confirmative factorial analysis that was performed showed that propositions (statements) for the scales are selected adequately ($\chi^2 = 1387.689$, $df = 309$, $p = .00$, $CFI = .84$, $TLI = .89$, $RMSEA = .07$). The internal consistency indices of the final version of the scale are better than the first scale. Cronbach alpha varies from 0.657 (Orientation to the future) to 0.863 (Work time/leisure time mixture).

Key words: Time Psychology, Psychological Time, Psychological Time Questionnaire.

Psichologinio laiko klausimyno teiginiai

1. *Aš dažnai planuoju ateitį (išbrauktas).*
2. Aš dažnai prisimenu praeities įvykius.
3. Aš gyvenu pagal griežtą, savo paties (pačios) susidarytą darbotvarkę.
4. Aš stengiuosi gyventi šia akimirka.
5. Darbų rašymas lape man padeda planuoti veiklą.
6. Bėgantis laikas man kelia nerimą.
7. Aš nespėju laiku padaryti darbų.
8. Nebemoku ilsėtis – didžioji dalis mano laisvalaikio yra darbo uždavinių sprendimas.
9. Ateitis – tai gąsdinanti nežinia.
10. Aš dažnai galvoju, ką galėjau praeityje padaryti geriau.
11. Per darbą nebelieka laiko draugams ir pomėgiams.
12. Man baisu, kad laikas teka taip greitai.
13. Aš jaučiuosi labai neramiai, kai negaliu prognozuoti ateities įvykių.
14. Nesugebėčiau gyventi neplanuodamas (-a) veiklos.
15. Aš taupau pinigus.
16. Man trūksta laiko nueiti į teatrą, skaityti knygą, pasivaikščioti gamtoje.
17. *Mano laikas susipainiojęs ir be tikslo (išbrauktas).*
18. Geriau gyventi šia diena negu taupyti ateičiai.
19. Mano kalendoriuje suplanuoti kelių mėnesių darbai.
20. Aš keliu sau ilgalaikius tikslus.
21. Aš dažnai galvoju apie gyvenimą po 10–20 metų.
22. Jei turiu laisvą minutę, stengiuosi per ją nuveikti ką nors naudinga.
23. Kasdien aš stengiuosi atlikti visus suplanuotus darbus numatyta tvarka.
24. Mano manymu, laikas mėgsta tvarką.
25. Man rūpi, kad šią akimirką būtų gerai, nesvarbu, kad paskui teks gailėtis.
26. Man trūksta atokvėpio nuo darbo.
27. Aš nebemoku ramiai ilsėtis, nes kankina mintys apie darbą.
28. Aš nuolat mintyse grįžtu į praeitį.
29. Nejaučiu darbo ir laisvalaikio ribos.